

és képmagnóhoz csatlakoztatható — eszközökből álló oktatási csomagot, gyakorló fájlokat.

Az online technikával összefüggő oktatási—képzési formák és fórumok differenciálódása az egyes országokon belül és nemzetközileg szükségessé teszi, hogy az e téren folyó tevékenységeket, a megszerzett tapasztalatokat központilag figyelemmel kísérjék, gyűjtsék és hozzáférhetővé tegyék. Nagy-Britanniában a loughboroughi egyetemi könyvtár 1972 óta az egyetemi könyvtárak szakemberképzésével összefüggő információk klíringállomásként működik, ebben a minőségben ösztönzi, szervezi, koordinálja és segíti az online ismeretek oktatásával kapcsolatos tapasztalatcserét, és kapcsolatban áll más országok hasonló funkciókat ellátó szervezeteivel. Mivel a számítógépes adatbázisok online használata és a használók oktatása országonként más-más szinten áll, a nemzetközi tapasztalatokat is közvetítő klíring-szervezetekre a jövőben nagyobb szerep, fokozott felelősség hárul.

A szeminárium egyik legérdekesebb referátuma az új online technológiának a könyvtárakra és a használókra gyakorolt perspektivikus hatásával foglalkozott. *Brian Vickery* sorra vette a már napjainkban megfigyelhető, ellentételes irányú tendenciákat. Egy részük arra vall, hogy az adatbázisokhoz való online hozzájutásban a jövőben egyre kisebb szerepet játszanak majd a könyvtárak és információs intézmények mint közvetítők, a kommunikáció fejlődésével, a mikroszámítógépek elterjedésével ugyanis az outputok végső felhasználói maguk veszik kézbe az online keresést. Ebben az irányban hatnak a könyvtári online szolgáltatások fogyatékosságai, késései, a használók elidegenedését kiváltó vezetői döntések, a könyvtárak gazdasági és szakemberellátottsági nehézségei, a keresési költségek csökkenése, az információkereső nyelvek használó-orientált egyszerűsödése is. Az adatbázisok rendszeres és gyakori használói, akár bibliográfiai információt, akár adatokat és tényeket kérnek, egyre nagyobb számban közvetlen kérdezőkké válnak. A svéd BYGGDOK rendszer képviselője rámutatott, hogy jelenleg ugyan használók 85%-a közvetítő, ám az elkövetkező évtizedben a keresések és igények 100-szoros (!) növekedésével számolnak, amelyet semmiféle közvetítő rendszer nem lesz képes kielégíteni. A tényszerű és számjellegű információt nyújtó adatbankok használóinak zöme már napjainkban sem vesz igénybe közvetítő keresőket. Az ilyen jellegű keresés szerves része a felhasználók napi munkatevékenységének (nem előzetes munka, mint a bibliográfiai információ esetében), a terminál egyre több használónak az íróasztalán áll, és a kereséshez szükséges készségek is könnyen elsajátíthatók. A könyvtárak és információs intézmények valószínűleg csak a rendszertelen és ritka, bonyolult kereséseket végző használókat fogják megtartani és kiszolgálni. Szerepcsökkenésüket úgy ellensúlyozhatják, ha kellő számú és megfelelően képzett online keresés-

elemzőt foglalkoztatnak, minimálisra csökkentik a szolgáltatás átfutási idejét, a költségeket, megszervezik a használók hatékony képzését, biztosítják a jó áttekintést saját állományuk felett, és gyorsan rendelkezésre tudják bocsátani a dokumentumokat mind a helyi, mind a távolabbi forrásokból.

//IATUL Proceedings. 14. köt. 1982./

Csapó Edit

Online katalógusok és könyvtárhasználók

Napjainkban a könyvtárakban élénk érdeklődés tapasztalható az online katalógusok iránt.

Az előzményekhez tartozik, hogy a könyvtárak a 70-es években az új technikában rejlő és a használók javára kifejleszhető ígéretes lehetőségeket nem ismerték fel azonnal, hanem ehelyett a számítógépben inkább csak a bibliográfiai rekordok kezelésére, feldolgozására, másolatok nyomtatott vagy COM formában való készítésére „megtanítható” nagyteljesítményű könyvtári segéd-eszközt láttak. Az e téren elért technikai vívmányok ellenére, az eredményül nyert szolgáltatás lényegében mégis megmaradt a hagyományos katalógus szelleménél.

Az online katalógusok iránti újkeletű figyelem az alábbi három okra vezethető vissza.

A COM kudarca

A katalóguscédulák készítésén kívül a COM katalógusok megteremtése volt a bibliográfiai rekordokat kezelő rendszerek egyik jelentős eredménye. A Torontói Egyetemi Könyvtár az elsők között zárta le cédulakatalógusát, és tért át a COM-ra. Bár eredeti elgondolásokban évenkénti, teljes, mikrofilmes vagy mikrofilm-lapos COM katalógust irányoztak elő havi szupplementumokkal, hamarosan azt kellett tapasztalniok, hogy a könyvtárt látogató egyetemi hallgatók sokallják az akár csak két helyen (az éves, kumulált katalógusban és egy szupplementumban) való utánanévezést, s ha már az első helyen nem találták meg a keresett címet, akkor azt azonnal a könyvtár birtokában nem meglévőnek könyvelték el. Ugyanakkor viszont bármely megoldás, amellyel a katalógusok száma egyre redukálható, a könyvtár számára megengedhetetlen többletkiadással járma.

Megállapítható tehát, hogy — legalábbis egy nagy tudományos könyvtárban — a COM-katalógusok nem váltak be, nem könnyítették meg a használók hozzáférési lehetőségeit.

Online kölcsönzés

Az online katalógusok előtérbe kerülését az is magyarázza, hogy az online számítógépes technika megjelenése a késői 60-as és a korai 70-es években egybeesett avval az időszakkal, amikor a felsőoktatási könyvtárakban az offline kölcsönzési rendszerek hanyatlóban voltak. Az egyes berendezésekhez tartozó alkatrészek mind gyakrabban hibásodtak meg, ezek pótlása lehetetlenné vált, ugyanis gyártóik sok esetben más területekre mentek át. Ezt a folyamatot példázza a Guelph-i Egyetem esete is, ahol a C-DEK rendszer (Colorado Instrument) elavult Mohawk termináljai alkatrész utánpótlás hiánya miatt javíthatatlanná váltak, s ezután, hasonlóan más egyetemi könyvtárakhoz, a Guelph-i Egyetem is az online technikára való áttérés mellett döntött.

Piaci lehetőségek

Az online katalógusok mellett harmadik okul az szolgál, hogy nemrégiben a kereskedelmi eladók is az online kölcsönzési piacra vonultak át. A kölcsönzési rendszereket eredetileg ugyanis csak belső használatú – a könyvtárosokat kiszolgáló – terminálos rendszereknek tervezték, a növekvő versenyben azonban az eladók újabb lehetőségként a nyilvános hozzáférést ajánlották, s ez utóbbitól egyenes út vezet az online katalógus igényéhez.

A Guelph-i Egyetem az online kölcsönzési rendszer kiválasztásakor figyelembe vette az online visszakereső rendszereket (pl. Dialog, Orbit), és a saját igényeikhez alkalmazkodó tervezésénél abból indult ki, hogy

a saját állományra vonatkozó adatokat tartalmazó adatbázis használatában a rendszernek nem szabad olyannak lennie, amely megköveteli a könyvtári személyzet közreműködését, asszisztálását, tekintettel a munkakerő költségességére;

a rendszer „tudakozó modulja” (inquiry modul) tegye lehetővé, hogy minden külső segítség nélkül, magáról a képernyőről legyen leolvasható a használandó utasítások sorrendje; legyen lehetőség arra, hogy a képernyőn közölt funkció-csoportok „menüjéből” a használó kívánsága szerinti funkciót választhassa ki; a kívánt cím megtalálása után, a használó egyéb funkciók lehetőségeit használva tudomást szerezhesen a többi adatról, mint pl. a lelőhely, a kölcsönzési állapot, a kölcsönzési idő, előjegyezhesse a címet, vagy a saját kölcsönzési rekordjáról leolvashassa a kikölcsönzött könyvek címét, számát, esedékességüket, az esetleges késedelmet, büntetést stb.;

legyen arra is mód, hogy – ha az egyetemi hallgató vagy oktató valamelyik műveleti lépésbe belezavarodik – egyszerű utasítással visszatérhesen a kiinduló „menühöz”.

A rendszer felépítésekor úgy vélték, hogy a nyilvános tudakozó rendszerek a fentebb körvonalazott ún. „kölcsönzési tudakozó” lesz a legfontosabb funkciója. E feltételezésre azonban a gyakorlat hamarosan rácafolta, a diákok ugyanis felfedezték, hogy valamely könyv vagy dokumentum szerző, cím vagy raktári jelzet szerinti keresésénél a terminál katalógusként használható. Így nyerte ez utóbbi funkció a „könyv-tudakozó” elnevezést, s egyszersmind ez tekinthető az online katalógus előfutárának.

A Guelph-i Egyetemen 1980–1981-ben lefolytatott felmérés is bizonyította, hogy a diákok 80%-a az online katalógust, nevezetesen a „könyv-tudakozó” funkciót részesíti előnyben, szemben az összehasonlításban szereplő cédulakatalógussal és COM-katalógusokkal.

Felmérések, tapasztalatok, értékelések

A már működő nyilvános online hozzáférésű rendszerekről eddig több felmérés készült. Ezeknél a felméréseknél általában a használó igényeit szem előtt tartó alábbi szempontok szerint vizsgálták a katalógus jellemzőit: 1) egyszerűség (világosság); 2) rendezettség (fájl-elrendezés); 3) teljesség (befogadóképesség); 4) asszociativitás (kapcsolhatóság); 5) hozzáférhetőség (könnyen elérhetőség); 6) érzékenység (prompt reagálás); 7) ellenőrizhetőség (irányíthatóság); 8) sokoldalúság (hozzáférési módok választéka); 9) megbízhatóság (biztonság); és 10) támogatás (asszisztencia kívánságra).

A válaszok kiértékelésekor a következő főbb következtetések voltak lezűrhetők:

- leglényegesebb jellemzőknek az egyszerűséget, a teljességet és az érzékenységet minősítették, azaz előnyben részesítették a képernyőről leolvasható egyértelmű redundanciamentes információt, a gyors választást, a várakozást kiküszöbölő megfelelő számú terminálok telepítését;
- a hallgatók további lényeges kívánsága az volt, hogy valamennyi könyvtári dokumentum egy rendszerben, egyetlen helyen legyen hozzáférhető, még ha ez esetben le is kell mondani a tárgy szerinti elérhetőségről;
- bebizonyosodott, hogy az online keresések 88%-ban eredményesek, és az eddigi legfőbb hiányosság a terminálok elégtelen száma;
- lényeges, előre mutató, nevelő–oktató eredménynek azt lehet elkönyvelni, hogy a valamennyi dokumentumtípust integráló online rendszer olyan dokumentumtípusokra is felhívja a hallgatók figyelmét, amelyekkel egyébként soha nem találkoztak volna.

Az online nyilvános hozzáférés során szerzett tapasztalatait, nevezetesen a hallgatók zömének az online katalógus iránti igényeit a Guelph-i Egyetem az alábbiakban foglalta össze:

a rendszer legyen alkalmas egyszerű, egy-lépéses eljárással valamely dokumentum (könyv, folyóirat, film stb.) azonosítására, állapotának (előjegyzve, kikölcsonözve stb.) meghatározására, a termináloknál való várakozás nélkül, mind a könyvtárakban, mind azokon kívül.

igényekkel, ezúttal olyan igényekkel, amelyeket már nem korlátozhatnak a hagyományos rendszerek, elméletek és szabványok béklyói.

/BECKMAN, M. M.: *Online catalogs and library users* = *Library Journal*, 107. köt. 19. sz. 1982. p. 2043–2047./

(Zoltán Imre)

Költségek és kérdések

Az online katalógusok előnyeit, keresettségének okait ismertettük. Rámutattunk azonban korlátaira is, azokra a használói igényekre, amelyek kielégítésére a jelenlegi rendszer nem, vagy csak hatalmas többletköltségek árán volna képes.

Az érintett érvek és ellenérvek, eredmények és korlátaik hallatán felvetődik a gondolat, nincs-e végre itt az ideje a gyökeres szemléletváltatásnak, nevezetesen megkérdőjelezni azt, hogy egyfelől a nagy központi számítógépek és hálózatok elterjedésének idején kialakított módszerek életképesek lehetnek-e továbbra is a mikroprocesszor és távközléstechnika gyorsan változó világában, másfelől ésszerű-e, megengedhető-e, hogy a katalóguscédulák számára valaha kifejlesztett elméletekhez még ma is görcsösen ragaszkodjunk?

Az idő sürget új módszerek felkutatására, kidolgozására. Így pl. egy relációs adatbázissal az authority fájl és a bibliográfiai rekord összekapcsolásának költségproblémája volna megoldható; a jelenlegi soklépcsős megközelítés helyett a használó negyedik generációs nyelvekkel alakíthatná ki saját kereső kérdéseit; továbbá az olyan telekommunikációs hálózatok, mint a fejlesztés alatti kanadai iNET terv, a formátumok és illesztő egységek szabványosítását tennék feleslegessé.

Nem szabad megismétlődnie a 60-as 70-es évek hibáinak, amikor a manuális katalógustermékek előállításához hívták a számítástechnikát segítségül. Most a használói igényeket nem a jelenleg is nyújtottak alapján, hanem az új technológia által megvalósíthatók alapján kell megfogalmaznunk. Nem feledve, hogy a modell lényeges eleme a költségtényező, a 80-as évek online katalógusa tervezésénél bátran fel kell tennünk néhány alapvető kérdést:

- Jelentett-e előrelépést a használó kiszolgálásánál az AACR2 címléírasi szabvány bevezetése, amely az egyetemi könyvtárak katalogizáló részlegeiben a restancia megnövekedésével járt?
- Elmondható-e a használó jobb kiszolgálása olyan rendszerről, amelynek költségei felemésztik a megfelelő számú terminál beállítására vagy a kívánt válaszadási idő megvalósítására szánt kereteket?

Szemléletváltási fordulóponthoz érkezünk el. Az a feladat áll előttünk, hogy megtaláljuk a kompromisszumot a legújabb technika összehangolására a használói

A video-mikrográfia mint az online dokumentumkeresés új módszere

Az információk tárolásának és megjelenítésének két alapvető módszerét különböztetjük meg: az optikai és az elektronikus technikát. Az előbbi a fotografiai módszer továbbfejlesztése a miniatürizálás felé, az utóbbit videotechnikának szokás nevezni (pl. televízió). „Kép” alatt a továbbiakban grafikus vagy szöveges információt tartalmazó oldalt vagy lapot értünk.

Az információs technikában az optikai képképzést és képtárolást a *mikrográfia* formájában hasznosítják (mikro-fotográfia). Ennek fő jellemzője, hogy a visszakeresett mikroképet egyszerre csak egy felhasználó szemlélheti, amin alig segít a mikroképek többszörözése.

Az elektronikus videoterminálokkal a képi információt egyszerre több felhasználó is szemlélheti, tehát ugyanazt az információt egyszerre többen is vissza tudják keresni. Ez az előny feltétlenül a videotechnika javára billentené a mérleget, ha nem lennének meg a mikrográfianak is a maga előnyei. A logikus megoldás: a két információtároló–visszakereső technika egyesítése. Az új, közös technika lényege a következő.

A fizikai mikroképeket automatikusan kikerestetjük, majd a képet elektronikus videojelekké alakítjuk át. A jeleket híradástechnikai úton továbbítjuk, ezekből számítógép-terminálok ismét alfanumerikus jeleket állítanak elő. Az ilyen eljárás három ismert technológia egyesítése:

- számítógéppel segített, automatikus mikrokép-visszakeresés;
 - kép-digitalizálás és elektronikus grafikus kommunikáció;
 - online hozzáférés központi adatbankokhoz.
- Az egyesített eljárást *video-mikrográfianak* nevezzük.

A video-mikrográfia előnyei

Az új technika fő előnye, hogy a mikrográfiai úton, tehát nagy tömegben és olcsón tárolt képeket egyszerre több felhasználó érheti el és használhatja. Egyéb előnyei: a kikeresett mikroképek számítógépes kezelése;